

LECTIO PRAECURSORIA

Seija Aunila

Kuinka naistenlehdestä tuli osa sotapropagandaa: Naisihanteen muodostuminen ja muokkautuminen Kotiliesi-lehdessä toisen maailmansodan aikana

69

Suomen vanhinta naistenlehteä, vuonna 1923 perustettua, Kotiliettä on perinteisesti pidetty naisia rohkaisevana kannustajana. Nostalgista lisäväriä ovat tuoneet Martta Wendelinin kuvittamat Kotilieden kannet idyllisine perhekuvauksineen lehden ilmestymisestä aina 1940-luvulle. Tämä mielikuva onkin totta, mutta vain osittain. Sodan kuluessa naisten elintila Kotilieden kirjoituksissa kapeutui niin, että lehti määritteli jopa sen, mitä nainen voi tuntea, ja miten hänen tulisi ajatella.

Alun perin Kotiliesi todella perustettiin tukemaan naisia järkiperäisemmässä kodinhoidossa sekä yhteiskunnallisessa vaikuttamisessa ja itsensä kehittämisessä.

Toiminta-ajatusta kuvaa lehden julkilausuttu toimintaohje: ”Paremmen kodinhoidon, järkiperäisemmän kotitalouden ja korkeamman kotikulttuurin puolesta”. Toiminta-ajatus sai kuitenkin aivan uusia merkityksiä sodan syttyttyä syksyllä 1939. Kotilieden päätoimittajana sen perustamisesta lähtien toiminut Alli Wiherheimo kuvasi muutosta sodan päätyttyä näin:

”Syyspimeillä 1922 luonnosteltiin ohjelma itsenäisen Suomen kotien lehdelle. Kun toimituskuntaan tuli kolme kansanedustajaa, on kuin itse Kalevalan Louhi-emäntä olisi tarttunut ohjaksiin lujin käsin. Louhi-kausi vallitsi lehdessä puolitoista vuosikymmentä. Pohjolan emännän kausi väistyi äkisti syksyllä 1939.”

Wiherheimon esittämä Louhi on vanhan naisen arkkityyppi, joka tietää asemansa ja vaatii itselleen kunnioitusta. Tämä on se naistyyppi, jonka minäkin kohtasin, kun luin vanhoja Kotiliesi-lehtiä. Sain hyvän syyn jatkaa vanhojen Kotiliesien lukemista, kun käynnistimme Yleisradion Elävä arkisto -palvelua. Silloin huomasin jotain erikoista ja varsin kiehtovaa, Louhen tilalle astui sodan syttyttyä aivan toisenlainen naistyyppi – Louhi oli vaihtunut Lemminkäisen äitiin. Näin Wiherheimo jatkaa kuvaustaan:

”Seuraavia vuosia vallitsee Kotiliedessä Lemminkäisen äidin habmo. Koti-Suomen puolesta, ennen muuta poikiensa puolesta tämä äiti ponnisteli yli-inhimillisin voimin, hän uskoi, toivoi ja toimi eikä hänen rakkautensa, kekseliäisyytensä ehtynyt.”

Miten tämä muutos itsellisen Louhen kaudesta uhrautuvan Lemminkäisen äidin aikaan sitten näkyi Kotiliedessä? Sitä kyselin ensin itsekseni lehtikasan äärellä, kunnes päätin ottaa asiasta selvää. Alkoi seitsemän vuoden väitöskirjamatka, jonka tuloksena voin tänään täällä Jyväskylän vanhassa juhlasalissa todeta, että muutos lehdessä oli perustavanlaatuinen. Käsitys naisen tehtävästä kytkettiin lähes täysin osaksi sodan koneistoa. Lehden keinovalikoima tähän oli laaja. Fakta-artikkeleiden rinnalle nousivat fiktiiviset tarinat ja pakinat.

Väitöskirjani kiinnittyi vahvasti toiseen maailmansotaan liittyvään tutkimukseen, joka on 2000-luvulla siirtynyt yhä enemmän sotarintamalta koteihin ja laajemminkin yksityiselämän alueelle. Sotarintamaa ja kotirintamaa ei nähdä enää erillisinä toisistaan. Kokijoiksi ovat tutkimuksissa nousseet taistelevien miesten rinnalle kotirintaman äidit ja lapset.

Väitöskirjassani tarkastelen, kuinka Kotilieden kirjoittajien naisihannetta tuottavat ja tukevat kirjoitukset liittyivät ja vahvistivat toisiaan sekä kiinnittyivät yhteiskunnassa vallitsevaan keskusteluun. Tutkimukseni kiinnittyi kulttuurintutkimuksen tieteenalaan, joka korostaa kulttuuristen aiheiden yhteiskunnallisuutta ja valtasuhteiden kriittistä analyysiä. Sen teoreettisena viitekehystenä toimii diskurssiteoria.

Stuart Hallin ajatteluun tukeutuen olen pyrkinyt tunnistamaan lehden kirjoituksista kotirintamanaisen ideaalia tuottavia lausumia, jotka sekä ilmentävät syntyneitä diskursseja että tarjoavat kielen kyseisen diskurssin tuottamiselle. Koska käsitys, kotirintamanainen, koostuu useiden eri lausumien muodostamista diskursseista, oleellista ovat myös kirjoitukset, jotka sulkevat pois diskurssiin kuulumattomat asiat, näkökulmat ja ajatukset.

70

Koska naisen rooliin kohdistuvat vaatimukset syntyivät sodan pakottamana, haen tarkastelukulmaa myös Antonio Gramscin ajatuksista. Hän esittää, että historian suurissa murroskohdissa ihmisillä on taipumus tukeutua niin sanottuun terveeseen järkeen kuvatessaan vallitsevaa todellisuutta. Terveeseen järkeen perustuvat argumentit voivat pitää sisällään jopa täysin vastakkaisia näkemyksiä, minkä takia selitysmallit voivat olla luonteeltaan ristiriitaisia. Niissä on kuitenkin sen verran totuudellisuutta, että sen pohjalta on mahdollista muodostaa yhteinen käsitys yhteiskuntajärjestyksestä.

Kotilieden vaikutusmekanismit naisideaalia muokkaavan diskurssijärjestyksen muodostumisissa perustuivat näkemykseni mukaan vahvasti affekteihin ja emootioihin. Feministisessä perinteessä emotionin rooli nousee keskeiseksi pyrittäessä ymmärtämään affektiivisten rakenteiden muodostumista ja niiden toimintamalleja. Näin teenkin tutkimuksessani ja tässä kuvaan astuu myös sukupuolentutkimuksen traditio.

Vaikka diskurssiteoriaan perustuva tutkimusote korostaa yksilöiden roolin sijaan konstruktivistista lähtökohtaa, avaan tutkimuksessani Kotilieden keskeisten kirjoittajien taustaa. Tämä sen takia, että lehti kokosi yhteen aikansa merkittäviä naiskirjoittajia ja naisvaikuttajia, eikä heidän toimintaansa ole tässä muodossa aiemmin tarkasteltu. Annan erityisesti tilaa suurelle yleisölle tuntemattomaksi jääneelle päätoimittajalle Alli Wiherheimolle. Kuvaus tuo näkyväksi hänen keskeistä rooliaan sota-ajan mediakentässä.

Tutkimusaineiston perusteella olen muodostanut diskursseihin perustuvan hierarkkisen mallin, joka antaa kuvan siitä, ketkä eri tasoilla antoivat naisia määrittäviä moraalilausumia, ja miten nämä lausumat muodostivat yhteisen käsityksen oikeanlaisesta kotirintamanaisesta.

Ensimmäisenä tarkastelen sodan oikeutusta vahvistavaa diskurssia, toisena kansakunnan säilymisen pronatalistista diskurssia ja kolmantena uhri–sankari-premissiä vahvistavaa yhteisen kokemuksen diskurssia. Diskursiivisen mallin tarkoituksena on osoittaa, kuinka Kotilieden argumentaatiot osaltaan kiinnittyivät yhteiskunnassa vallitsevaan propagandistiseen puheeseen.

Sodan oikeutuksen diskurssi toimi Kotilieden argumentaatioissa eräänlaisena kivijalkana. Sitä valoi kirjailija ja Suomen Sotilaskotiliiton perustaja Katri Bergholm nimimerkillään Isoäiti. Tämä eräänlainen suvun vanhimman roolista lukijoita puhutteleva matriarkka vahvisti käsitystä siitä, että sodalla on ihmismieltä ja kansakuntaa jalostava merkitys. Isoäidin argumentit kiinnittyivät yhteiskunnassa pappien esittämään Suomen ja suomalaisten rooliin länsimaisen sivistyksen puolesta taisteluun, niin sanottuun pyhään sotaan.

Päätoimittaja Wiherheimo oli jo ennen sodan syttymistä pohtinut, kuinka vahvistaa Kotilieden toimituskuntaa. Sodan jatkuessa tarve kiinnittää yhteiskunnallisessa asemassa olevia naisia kirjoittajiksi kasvoi entisestään. Vuonna 1941 Wiherheimo perusti neuvottelukunnan, johon hän valitsi merkittävimmät yhteiskunnalliset naisvaikuttajat. Tässä kuvaan astuu kansakunnan säilymisen diskurssi. Neuvottelukunnan keskeisin henkilö oli Väestöliiton varapuheenjohtaja Elsa Enäjärvi-Haavio, joka lausui ääneen kuuden lapsen ideaalin.

Jokaisen suomalaisen naisen tuli synnyttää vähintään kuusi lasta. Tätä tavoitetta tuettiin lehdessä laajasti perustelemalla monilapsisuutta sekä perheelle että naiselle itselleen voimistavana ja elämänsisältöä antavana. Lääkäreiden vakuutteluja vahvistettiin monilapsisten äitien nimimerkeillä julkaistuilla pakinoilla. Lasten hankinnan puolesta kirjoittivat myös papit, jotka sitoivat argumentaationsa kansakunnan säilymisen diskurssiin – kaatuneiden miesten tilalle tuli synnyttää uusia kansalaisia.

Samalla poikkipuoliset argumentit vaiennettiin. Itse asiassa Kotiliedessä vain yksi suoraan kuuden lapsen ideaalia arvostellut kirjoitus julkaistiin. Siinä pienviljelijäemäntä Elisabeth Tuomaantytär vaati, että usean lapsen synnyttämisen vaateen ei pitäisi koskea tietömien teiden takana asuvia korpimökkien emäntiä, koska heidän henkensä oli uhattu lääkäriavun puutteen takia. Enäjärvi-Haavio kirjoitti vastineen, jossa hän tyrmäsi Tuomaantytären kirjoituksen. Arvostelu monilapsisuutta vastaan päättyi tähän.

Usean lapsen synnyttämisen vaatimus kohdistui erityisen velvoittavana nuoriin naisiin. Heidän edellytettiin avioituvan mahdollisimman nuorena ja mielellään sotainvalidin kanssa, jotta he ehtisivät synnyttää riittävän määrän lapsia. Tämä pronatalistinen vaatimus johti siihen, että heidän toivottiin pidättäytyvän pidemmästä kouluttautumisesta, joka nähtiin jopa haitallisena. Pienviljelijäperheen emännyys esitettiin nuorten naisten elämän täyttymyksenä. Ja jälleen sanomaa tuettiin pakinoilla, nyt pienviljelijäemäntä-nimimerkeillä.

Nuoriin naisiin kohdistuvat vaatimukset kuroutuivat ahtaaksi kehäksi, kun varhaisen avioitumisen, lasten synnyttämisen ja kouluttautumisesta pidättäytymisen rinnalle nousi vielä sankaruuden vaatimus. Nuoret miehet saavuttivat sankaruuden rintamalla, mutta nuorten naisten tuli osoittaa sankaruutensa vaatimattomuudella ja korkealla moraalilla.

Tunteisiin vaikuttaminen on naistenlehtien vahvuus. Se on sitä nyt, ja se oli sitä sota-aikana. Tämä Kotiliedessä ymmärrettiin hyvin. Naisideaaliin tähtääviä ohjeistuksia vahvistettiin niin sanottujen kokeuskirjoittajien pakinoilla ja fiktiivisillä kasvu- ja uhritarinoilla, joissa symbolit, metaforat ja analogiat olivat keskeisiä affektiivisen vaikuttamisen elementtejä.

Jurvasen perhe 1940-luvulla. Kuvaaja Pekka Salakka, Lappeenrannan museot

Analysoin kolmea uhritarinan piirteet täyttävää kertomusta. Uhritarina oli katharttinen kertomus, jossa vaimo miehensä kaatumisen jälkeen kokee eräänlaisen valaistumisen ja havahtuu näkemään oman tehtävänsä kansakunnan suuressa selviytymistarina. Naisen tehtävä sinetöidään kertomuksen lopussa hänen synnyttäessään uuden kansalaisen edesmenneen miehensä tilalle.

72

Toinen keskeinen ohjeistava fiktiivinen kerronnan muoto, naisen kasvutarina, kuvaa nuoren naisen kasvua vaimoksi ja äidiksi. Tarkastelen kolmea yksittäistä kasvutarinaa sekä analysoin kahta Tyyni Tuulion kirjoittamaa sarjamuotoista kasvutarinaa ”Marja-Liisa harjoittelee” ja ”Seitsemännen kerroksen nuori pari”.

Kasvutarinat oli suunnattu nuorille naisille ja niiden johtoajatuksena kulki nuoren naisen kasvu-prosessi opiskelusta haaveilevasta tytön hupakosta yleensä kätensä menettäneen sotainvalidin puolisoiksi ja perheenäidiksi. Juuri tämä kädettömyys oli kertomuksissa avainsymboli. Nuori vaimoa antaa omat kätensä miehen puuttuvan käden tilalle ja näin elämä jatkuu.

Kokemuskirjoittajista olen valinnut kaksi keskeisintä, pienviljelijäemäntä Impi Aronahon ja kirjailija, kirjallisuustutkija ja suomentaja Tyyni Tuulion. Molemmat naiset menettivät poikansa talvisodassa, mutta he eivät voineet ilmaista surua tai menetyksen tuottamaa katkeruutta pakinoissaan. Kiertoilmausten kautta he pyrkivät vahvistamaan kotirintamanaisten uhrimieliä.

Tutkimuksessani syvennän uhri–sankaruus-tematiikkaa muodostamalla käsitystä siitä, miten erityisesti affektiivisen vaikuttamisen keinoin Kotiliedessä muodostettiin tapa puhua tämän maailman kautta – eräällä tavalla tehtiin eläväksi ja todeksi se, kuinka kotirintama nainen toimii ja ajattelee.

Ohjeistus ei aina koskenut ohjeiden antajia itseään. Esimerkiksi lehden toimituskuntaan kuulunut opettaja ja Edistyspuolueen kansanedustaja Mandi Hannula eli itsellisenä naisena yhdessä musiikinopettaja Paula af Heurlinin kanssa. Tämä rahvaan yläpuolelle asettuminen oli toki tyyppillistä aikansa hyvää tarkoitaville valistajille. Tutkimukseni kuitenkin kyseenalaistaa ainakin osittain vallinneen käsityksen naisten keskeisestä empatiasta sota-aika ja osoittaa, kuinka erilaisissa todellisuuksissa ohjeistajat eli lehden

kirjoittajat ja ohjeistettavat eli lukijat elivät siitäkin huolimatta, että he molemmat kokivat sodan menetykset.

Ihanteita naisen roolille Kotilieden toimittajat saivat Natsi-Saksan naisorganisaation vieraana vuonna 1942 naistoimittajille järjestetyltä matkalta. Wiherheimo oudoksui näkyvää juutalaisvastaisuutta, mutta viehättyi muiden toimittajien tavoin natsi-organisaation tavasta valjastaa naiset perheenemäntinä osaksi sotakoneistoa.

Kuva väitöstilaisuudesta. Kuvaaja Raine Koskimaa

Mihin tämä Kotilieden propagandistinen linja sitten perustui? Lehden kustantaja Yhtyneet Kuvalehdet ei edes ollut edellyttänyt, että Kotiliesi tekisi propagandaa. Päinvastoin lehden toivottiin muistuttavan enemmän perinteistä naistenlehteä. Päätoimittaja Wiherheimo sai kuitenkin jatkaa valitsemallaan linjalla, koska lehti myi hyvin. Kotilieden keskimääräinen painos ylitti selkeästi sen kilpailijan, Yhtyneiden Kuvalehtien julkaiseman Hopeapeilin. Ennen sodan syttymistä Kotiliesi oli levikiltään jopa suurempi kuin Suomen Kuvalehti. Sodan aikana Suomen Kuvalehti ohitti Kotilieden, mutta lehtien välinen ero jäi pieneksi.

Kotilieden tuottama kotirintamanaisen ideaalia kiinnittyi siis yhteiskunnalliseen keskusteluun ja yhteiskunnassa vallinneeseen arvomaailmaan. Se ei kuitenkaan ollut ainoa tapa nähdä naisen roolia sota-aikana. Kaksi muuta sota-aikana ilmestynyttä kaupallista naistenlehteä, Hopeapeili ja erityisesti Eeva valitsivat toisenlaisen, eskapistisen ja itsenäisen, seikkailevan naisen identiteettiä tukevan linjan.

Näkemykseni mukaan päätoimittaja Wiherheimo rakensikin lehdessä omaa haavemaailmaa, koddilleen omistautuvaa uhrivalmista perheenemäntää, jota hän ei naimattomana naisena koskaan saavuttanut. Hän myös jakoi kristillis-isänmaallisen arvopohjan yhteiskunnan keskeisissä instansseissa toimivien lehden kirjoittajien kanssa – kirjoittajien, joiden määrää Wiherheimo kasvatti sodan aikana.

Lemminkäisen kausi Kotiliedessä päättyi yhtä nopeasti kuin se oli alkanutkin. Näin Wiherheimo kuvasi lehden tietä ulos sodasta esitelmässään sodan päättyttyä:

”Rauhan vibdoin tultua kääntyi Kotiliedenkin kausi uudeksi. Yksilön ja yksityisen naisen kohtalo heijastuu entistä tibeämmin lehden sivuilla. On tultu Aion ja Kyllikin kauteen, joka tempoilee yksilöllisen onnensa vaatimuksin, irti entisestä, ahdistavasta, epävarmana sisimmässään, onko tämä oikea, tämä rajoittamattoman vapauden tie.”

Kuten lektion alussa kuvasin, väitöskirjani tuo yhden uuden palasen toiseen maailmansotaan liittyvän kotirintamatutkimuksen palapeliin.

Tutkimukseni tuo uutta tietoa siitä, kuinka keskeisiä nimenomaan naiset olivat sotapropagandan tuottamisessa kotirintamalle. Osoitan, kuinka tehokas juuri naistenlehti on affektiivisen, tunteisiin vaikuttamisen välineenä, miten se pystyy omassa ajassaan tuottamaan käsitystä naiseudesta ja naisena olemisesta – käsitystä oikeanlaisesta kotirintamanaisesta, niin kuin me sen tänäänkin ymmärrämme.

Tuon näkyväksi prosessia siitä, miten Kotilieden erilaiset ohjeet vahvistivat ja perustelivat toinen toisiaan, ja miten tämä kudelma muodosti sodan edetessä naisten elintilaa rajaavan häkin, jonka sisällä oli tarkoin määritetty, kuinka “oikeanlainen” kotirintama nainen toimii ja ajattelee.

FM Seija Aunilan nykykulttuurin tutkimuksen väitöskirjan ”Kuinka naistenlehdestä tuli osa sotapropagandaa. Naisihanteen muodostuminen ja muokkautuminen Kotiliesi-lehdessä toisen maailmansodan aikana” tarkastustilaisuus pidettiin lauantaina 12.9.2020 verkkovälitteisenä. Vastaväittäjänä toimi VTT, dosentti Ilona Pajari ja kustoksena FT Urpo Kovala (Jyväskylän yliopisto).

Väitöskirja on julkaistu verkkojulkaisusarjassa JYU Dissertations numerona 269, 282s. Jyväskylä 2020, ISSN 2489-9003, ISBN <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8256-0> (PDF). Julkaisu on luettavissa JYX-julkaisuarkeistossa osoitteessa <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/71387>.